

ชีวิต สังคม และการเมือง ของท่านช่วง บุนนาค

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ *

“ช่วง บุนนาค” ชื่อนี้ฟังแล้วอาจชวนให้ใครบางคนนึกคิดว่าเป็นชื่อของบุคคลสามัญธรรมดาคนหนึ่ง อาทิ อาจเป็นญาติของนักการเมืองของนักธุรกิจ หรือนักแสดงของไทยคนใดคนหนึ่ง ที่มีนามสกุลว่า “บุนนาค” ในช่วงระยะเวลา ๑๐ - ๒๐ ปี ที่ผ่านมานี้ก็เป็นได้

อย่างไรก็ดี ชื่อนี้ หากเรานึกคิดทบทวนให้ถี่ถ้วน โดยทอดการณและเวลา รวมทั้งความจำของเราให้ยาวนานมากขึ้น เราก็คงค้นพบโดยไม่ยากเย็นมากนักว่า ชื่อของคนๆนี้ เป็นชื่อเดียวกับชื่อของท่านจมีนไวยวรนาถ ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ ผู้ดำรงสถานะทางราชการสูงถึงขั้นเป็น “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ และนับเฉพาะเพียงเท่านั้น ก็คงเป็นที่ประจักษ์ว่า ท่านผู้นี้มิได้เป็นคนธรรมดาสามัญ ดังที่ใครบางคนอาจนึกคิดถึงอย่างง่าย ๆ ในช่วงแรกเลย

ความไม่ธรรมดาสามัญของท่านผู้นี้ ไม่เพียงแต่จะเห็นได้จากตำแหน่งชั้นยศและอำนาจทางราชการของท่านผู้นี้ที่ได้พัฒนาก้าวสูงขึ้นตามลำดับ หากแต่ในรายละเอียดของชีวิต ความคิด การสร้างครอบครัว และการดำเนินงานทางการเมืองการปกครองของท่าน เราก็คงจะพบกับความแปลกประหลาด น่ามหัศจรรย์ใจอยู่ไม่น้อย

ว่าท่านได้กระทำการต่างๆในลักษณะที่เป็นการ “สวนกระแส” ของสมัยนั้นอยู่หลายครั้ง และเป็นเสมือนผู้ที่กระทำการในลักษณะ “ปิดทองหลังพระ” อยู่ตลอดเวลา โดยที่ท่านได้เลือกแนวทางต่างๆไม่ว่าจะผิดหรือถูกอย่างไรก็ตาม ล้วนกลับกลายเป็น “ผลดี” ต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยในยุคสมัยใหม่เกือบทั้งสิ้น

ช่วง บุนนาค เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๓๕๑ ที่บ้านของท่านสมุทกลาโหม คือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา เสนาบดีกรมพระกลาโหม ซึ่งเป็นบ้านหลังใหญ่ที่ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงของวัดพระเชตุพนในสมัยนั้น

พ่อของท่านชื่อ ดิศ บุนนาค ในขณะนั้นมีอายุ ๒๐ ปี (ดิส บุนนาค เกิดปี พ.ศ. ๒๓๓๑) แต่รับราชการเป็น “จมีนไวยวรนาถ” หัวหมื่นมหาดเล็กในวังหลวง พ่อของท่านนั้นเป็นบุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ต่อมาพ่อของท่านได้เลื่อนตำแหน่งเป็น พระยาสุริยวงศ์มนตรี จางวางมหาดเล็ก แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกรมท่า ก่อนก้าวขึ้นเป็นเสนาบดีกรมพระกลาโหม และเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งคนทั้งหลายต่างพากันเรียกพ่อของท่านว่า สมเด็จพระยาองค์ใหญ่

* อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

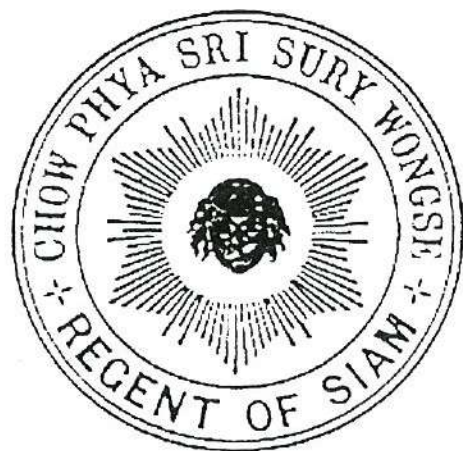
กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ช่วง บุนนาค ได้ถือกำเนิดขึ้นในบริเวณบ้าน "ปู่" ของท่านนั่นเอง ปู่ของท่านผู้นี้เป็นขุนนางชั้นสูงที่สืบตำแหน่งต่อมาจากเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ในการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ และสายตระกูลของขุนนางสกุล "บุนนาค" ทุกคนสามารถสืบทอดจากเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ขึ้นไปได้อีกราว ๔ ชั้น หรือ ๔ ชั่วคน กล่าวคือจนถึงสมัยอยุธยา ซึ่งจะพบได้ว่าเป็นสายตระกูลขุนนางที่เริ่มแตกแขนงมาจากสาย เจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอะหมัด) ทั้งสิ้น

แม่ของ ช่วง บุนนาค ชื่อจัน เป็นธิดาของเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) เสนาบดีกรมหาดนั้น ช่วง จึงเป็น "หลานตา" ของเสนาบดีกรมหาด และเป็น "หลานปู่" ของเสนาบดีกรมพระกลาโหม เพียงเท่านี้เราก็คงพอเห็นได้ว่าท่านถือกำเนิดขึ้นมาในแวดวงสังคมชั้นสูงสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยแท้ ซึ่งจะเรียกท่านว่าเป็น "ผู้ดีรัตนโกสินทร์" ยุคเริ่มแรกก็คงพอจะได้

พ่อกับแม่ของท่านมีบุตรธิดารวมทั้งสิ้น ๔

คน แยกเป็นชาย ๓ คน และหญิง ๑ คน โดยที่ช่วง บุนนาค เป็นบุตรชายคนที่สองรองจากพี่สาวคนโต อย่างไรก็ดี เนื่องด้วยพี่สาวคนโตถึงแก่กรรมตั้งแต่เยาว์วัย ช่วงจึงกลายเป็นพี่ชายคนโตไปโดยปริยาย -คนสำคัญในพื้นที่หนึ่งที่เหลือรวม ๘ คนนี้ นอกจากช่วง บุนนาค ที่มีชื่อเสียงแล้ว คนถัดมา คงได้แก่น้องชายคนสุดท้าย ที่ชื่อ "ชุ่ม" ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ

นอกจากนี้ ได้แก่พี่น้องต่างมารดา ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของขุนนางชั้นสูงในสมัยนั้นที่นิยมมีภรรยาหลายคน เรื่องนี้ปรากฏหลักฐานว่า ท่านมีน้องชายต่างมารดาที่มีชื่อเสียงอีกหลายคน เช่น นายขำ (เกิดปี พ.ศ. ๒๓๕๖ ถึงแก่อสัญกรรมปี พ.ศ. ๒๔๑๓) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เสนาบดีกรมท่า หรือกระทรวงการต่างประเทศ อีกทั้งยังเป็นปัญญาชน และเป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียง คนต่อมาคือ นายท้วม (เกิดปี พ.ศ. ๒๓๗๓ และถึงอสัญกรรมปี พ.ศ. ๒๔๕๖) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม และเป็นเสนาบดีกรมท่าคนสุดท้ายในระบบเก่า ก่อนที่กรมท่าจะเปลี่ยนฐานะเป็นกระทรวงการต่างประเทศ ดังเช่นปัจจุบัน

และอีกคนหนึ่ง ได้แก่ นายพร (เกิดปี พ.ศ. ๒๓๙๒ และถึงอสัญกรรมปีพ.ศ. ๒๔๖๓) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และกระทรวงธรรมการ ในสมัยรัชกาลที่ ๕

รวมความแล้ว คงพอเห็นได้ว่า ช่วง บุนนาค มีพี่น้องที่รับราชการและได้ก้าวถึงขั้นระดับสูง กล่าวคือ ได้เป็นเสนาบดีรวมแล้วหลายคน ประการสำคัญคงเป็นเพราะ ทุกคนเกิดมาใน "ชาติตระกูลที่ดี" มีพ่อแม่ที่มาจากแวดวงของชนชั้นสูง และในประการต่อมา คงเป็นเพราะพี่ชายคนโตของครอบครัวนี้ คือ ช่วง บุนนาค ได้รับราชการและประสบความสำเร็จอย่างสูงสุดกว่าคนอื่น ๆ ถึงขั้นได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อันมีส่วนสำคัญในการ "อุปถัมภ์ค้ำจุน" หรือช่วยเหลือบรรดาน้องชายของท่านให้ได้รับความก้าวหน้าในทางราชการ ทั้งในระดับชั้นสูงบ้าง ระดับกลางบ้าง เป็นจำนวนหลายสิบคน

กล่าวเฉพาะในส่วนชีวิตของช่วง บุนนาค แล้ว เราพอทราบว่า ท่านคงได้ใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านคุณ "ปู่" ของท่านที่ตั้งอยู่ระหว่างพระบรมมหาราชวัง กับวัดพระเชตุพนอยู่ราว ๑๐ ปี เพราะในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ ปรากฏหลักฐานว่า พระบรมมหาราชวังได้ขยายอาณาเขตไปจนจรดอาณาบริเวณของวัดพระเชตุพน จึงมีการรื้อบ้านเรือนบริเวณดังกล่าวออกไปจนหมดสิ้น ในครั้งนั้น บิดาของช่วง บุนนาค ได้ย้ายครัวเรือนทั้งหมดข้ามจากฝั่งพระนครไปยังธนบุรี บริเวณใต้บ้านกุฎีจีน หรือบริเวณใกล้กับเชิงสะพานพุทธยอดฟ้าฝั่งตะวันตกในปัจจุบันนี้

ชีวิตทางสังคมและการเมืองของช่วง บุนนาค นับจากอายุ ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสัญกรรมในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงเป็นชีวิตที่กล่าว

ได้ว่า มีความผูกพันกับฝั่ง "ธนบุรี" เป็นอย่างยิ่ง หลักฐานที่สำคัญที่สุด คงได้แก่ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ หรือภายหลังจากย้ายบ้านเรือนไปตั้งในบริเวณดังกล่าวได้ ๓ ปี ปรากฏว่าพ่อของท่าน (ร่วมกับบรรดาญาติพี่น้อง) ซึ่งในช่วงเวลานั้น บิดาของท่านคงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาสุริยวงค์มนตรี เสนาบดีกรมท่า ก็ได้เริ่มรวบรวมเงินทุนและเริ่มการสร้างวัดประยุรวงศ์ขึ้นที่บ้านหลังบ้านของท่าน อันเป็นแบบธรรมเนียมการปฏิบัติของคนรวย และมีฐานะทางสังคมอย่างสูงในสมัยนั้น

ช่วง บุนนาค เอง ก็ปรากฏหลักฐานว่า ได้ โทนจุ๊กเมื่ออายุ ๑๔ ปี (ในปี พ.ศ. ๒๓๖๕) ที่บ้านหลังใหม่ย่านฝั่งธนบุรีนั่นเอง ในครั้งนั้นมีบรรดาเจ้านายและขุนนางพากันไปร่วมงานรดน้ำทำบุญกันเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งต่อมาได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗

ในอีกหนึ่งปีต่อมา มิ่งานบวชเด็กชายช่วง เป็นสามเณร ก็ได้มีการประกอบพิธีทางศาสนา กันที่วัดประยุรวงศ์ รวมทั้งในอีกหลายปีถัดมา เมื่อท่านมีครอบครัว ท่านก็ได้ตั้งบ้านเรือนและครอบครัวอยู่ที่สวนต่อขยายจากบ้านของบิดาท่าน ในบริเวณฝั่งธนบุรีนั่นเอง เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่ท่านมีกับเมืองธนบุรี ตราบจนสิ้นอายุขัย

นอกจากเมืองธนบุรีแล้ว ช่วง บุนนาค ยังมีความผูกพันกับเมืองจันทบุรีกับเมืองราชบุรี เป็นพิเศษมากกว่าเมืองอื่นๆ เข้าใจว่าเมืองแรกคือ จันทบุรี เป็นสถานที่ที่ท่านนิยมเดินทางไปทำการ ต่อเรือและประกอบกิจการค้าระหว่างประเทศ ในขณะที่เมืองราชบุรีนั้น สันนิษฐานว่าคงเป็นฐานกำลังของตระกูล กล่าวคือ เป็นเมืองที่ขุนนาง

ตระกูลขุนนาครบรวมสะสมจำนวนของ "ไพร่สม" หรือกำลังคนอยู่ที่นั่นเป็นอันมาก รวมทั้งเจ้าเมืองที่เมืองนั้นก็ปรากฏว่าเป็นคนของตระกูลขุนนาคร สืบทอดครองตำแหน่งต่อเนื่องกันมิได้ขาด

ในวาระสุดท้ายของชีวิต เราพบว่าท่าน "สมเด็จพระเจ้าพระยา" นิยมเดินทางโดยทางเรือ จากบ้านของท่านริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีไปตามแม่น้ำลำคลองสายต่างๆ เช่น เข้าคลองภาษีเจริญ ไปคลองดำเนินสะดวก คลองกระทุ่มแบน ฯลฯ เพื่อไปจังหวัดราชบุรี รวมทั้งมีโครงการปลูกบ้านเรือนหลังใหม่ในเขตตำบลมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี อีกด้วย และในครั้งหนึ่งของการเดินทาง เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕ คงจะเป็นเพราะช่วงเวลานั้น เป็นเวลาเที่ยง แดดจัด ท่านจึงเกิดอาการเป็นลม และเป็นไข้กระทันหัน ผู้คนต่างเร่งรีบพาท่านกลับบ้านใหญ่ที่ธนบุรี แต่ก็ยังเป็นอันถึงแก่อสัญกรรมเสียดกลางทางที่บริเวณปากคลองกระทุ่มแบนนั่นเอง และนี่เป็นวาระสุดท้ายของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ผู้ไม่ธรรมดาอย่างมากคนหนึ่ง

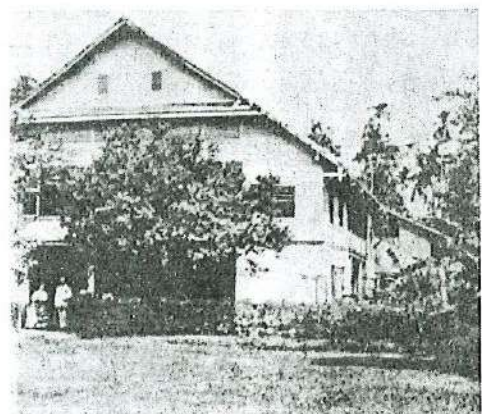
เป็นที่เข้าใจได้โดยการลำดับอายุขัยของท่านว่า ภายหลังการบวชเรียนเป็นสามเณร ในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ แล้ว นายช่วง ขุนนาคร คงจะได้ถวายตัวเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็ก ของรัชกาลที่ ๒ ในตำแหน่งนายชัยขรรค์คุ้มแพร์ ก่อนที่ในระยะต่อมา จะได้รับตำแหน่งที่สูงขึ้น คือเป็นหลวงสิทธิ นายเวร ในสมัยรัชกาลที่ ๓

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ เราคงต้องไม่ลืมว่า บิดาของท่านช่วง ขุนนาคร ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาพระคลัง มีหน้าที่ดูแลกรมพระคลัง กำกับเขตหัวเมืองฝั่งตะวันออก รวมทั้งรับผิดชอบเรื่องการติดต่อกับชาวต่างประเทศเป็นการทั่วไปอีกด้วย จึงปรากฏหลักฐานจากชาวต่างประเทศ เช่น อังกฤษ และพวกมิชชันนารี เป็นต้น

ได้กล่าวเอ่ยนามถึงคนไทยที่ชื่อหลวงสิทธิ นายเวร บุตรเจ้าพระยาพระคลัง ไว้ในทางที่ยกย่องชมเชยเป็นอย่างยิ่ง เช่น หนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์ดเดอร์ของหมอบรัดเลย์ได้ลงพิมพ์ข้อความหนึ่ง เป็นภาษาไทย ประกาศทั่วไปให้ผู้คนทราบ มีข้อความว่า

"วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ วันนี้มีขุนนางไทยหนุ่มคนหนึ่ง มาหาพวกมิชชันนารี ขุนนางหนุ่มผู้นี้ พวกมิชชันนารีกล่าวว่าทำทางคมชำเฉียบแหลม พูดจาไพเราะ เมื่อแรกมาถึงได้สนทนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง ครั้นจวนจะกลับจึงได้สนทนากับยอน แบบดิสต์ ผู้ช่วยในร้านขายยา ตอนที่คุยอยู่กับยอน แบบดิสต์นี้ ขุนนางหนุ่มคนนั้นได้บอกว่าตัวท่านคือหลวงสิทธิ บุตรหัวปีของเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เพิ่งกลับมาจากจันทบุรีโดยเรือที่ไปต่อมาจากที่นั่น ซึ่งให้ชื่อว่า แอเรียล ส่วนบิดาของท่านยังอยู่ที่จันทบุรี เมื่อพวกมิชชันนารีรู้เข้าเช่นนี้ จึงเชื่อเชิญให้ท่านอยู่สนทนาด้วยอีกสักครู่หนึ่ง ขณะเมื่อจะลาไปได้เชิญให้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวที่บ้านของท่านบ้าง"

ในสมัยนั้น คือในปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวได้ว่า ชนชั้นนำ รวม

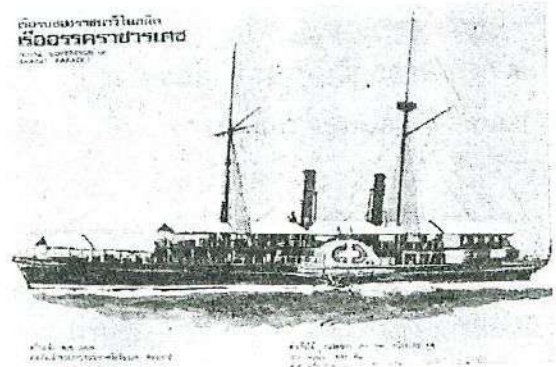
บ้านหมอบรัดเลย์ ปากคลองบางหลวงฝั่งธนบุรี

ทั้งไพร่หรือประชาชนโดยทั่วไป ไม่มีความสามารถที่จะใช้ภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอังกฤษ นี่เป็นมรดกจากสภาพภูมิปัญญาของไทยเองที่ให้ความสำคัญแก่ภาษาอื่น ๆ อันได้แก่ภาษาบาลี (ซึ่งเป็นรากฐานของความรู้ทางพุทธศาสนา) รวมทั้งภาษาจีน ซึ่งเป็นอุปกรณ์ของการทำการค้า มากกว่าภาษาอังกฤษที่เพิ่งมีความสำคัญขึ้นไม่นาน ฉะนั้น การที่หลวงสิทธิได้แสดงความประสงค์ที่จะศึกษาภาษาอังกฤษกับพวกมิชชันนารี จึงเป็นการกระทำที่น่าจะถือได้ว่าเป็นการ “แหกคอก” ออกไปจากจารีตประเพณีของชนชั้นนำในสมัยนั้นอยู่เป็นอันมาก

ความสนใจใคร่ศึกษาภาษาอังกฤษ (แทนภาษาจีน หรือภาษาบาลีในแบบเดิม) การคบหารวมทั้งมีการพบปะกับพวกมิชชันนารีเป็นประจำ มีการเชื้อเชิญมิชชันนารีให้เดินทางไปพำนักที่บ้าน ณ เมืองจันทบุรีเป็นเวลาคนละหลายเดือน ล้วนเป็นเครื่องส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาของหลวงสิทธิ นายเวร หรือช่วง บุนนาค เป็นอย่างยิ่ง เป็นความตื่นตัวของชนชั้นนำไทยรุ่นใหม่ หรือรุ่นแรกจำนวนน้อยที่สนใจใคร่ศึกษาวิทยาการตะวันตก นอกจากหลวงสิทธิแล้ว คนสำคัญคนอื่นในรุ่นเดียวกันได้แก่ วชิรญาณภิกขุ (ในขณะนั้น) ซึ่งในระยะต่อมาคือ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญอีกคนหนึ่งคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งต่อมาเถลิงราชศักดิ์เป็น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

หากเราจะพิจารณาเฉพาะส่วนของชนชั้นนำใหม่กลุ่มน้อยนี้ คงพอเห็นความแตกต่างที่น่าสนใจ เพราะในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวช

ทรงให้ความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาทางภาษาประวัติศาสตร์ วิทยาการทางด้านอักษรศาสตร์และดาราศาสตร์ ซึ่งเอนเอียงไปในทางมนุษยศาสตร์ หากคิดเปรียบเทียบกับวิชาความรู้ในปัจจุบัน แต่ความสนใจของหลวงนายสิทธิ และอาจารย์สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยนั้น (พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยในเรื่องของวิชาการปืนใหญ่ การต่อเรือ วิชาเคมี) ปรากฏเห็น

เรืออรรคราชวรเดช

ชัดว่า มิได้สนใจวิชามนุษยศาสตร์ในความหมายกว้าง แต่กลับเน้น หรือพุ่งความสนใจไปที่เรื่องของวิชาการช่าง วิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นการสำคัญ มากกว่าการศึกษาภาษาดาราศาสตร์ และวิชามนุษยศาสตร์

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ ท่านช่วง บุนนาค ต้องมีภารกิจทางราชการเกี่ยวข้องกับการต่อเรือการค้าขาย รวมทั้งภาระหน้าที่การงานของกรมพระคลัง ที่รับผิดชอบดูแลด้านหัวเมืองภาคตะวันออก ก็ปรากฏมีหลักฐานว่า ท่านเองก็ได้มีส่วนช่วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา ทำการรบกับทัพญวนในเขตเมืองเขมรด้วยอย่างสำคัญอีกแรงหนึ่ง การสงครามครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้มีการยกตำแหน่งของหลวงนายสิทธิ ขึ้นเป็นจมื่นไวยวรนาถในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ เสร็จสิ้นการศึกสงครามกับเมืองญวน และ

เขมรแล้ว ชนชั้นนำของไทยก็ต้องกลับมารับการ "ศึกใหม่" กับประเทศมหาอำนาจจากซีกโลกตะวันตก เริ่มเห็นชัดเจนภายหลังจาก ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ เป็นต้นไป เมื่อประเทศมหาอำนาจชนะสงครามผืนเนื้อประเทศจีนและได้มีผลกระทบต่อเนื่องถึงประเทศไทย เช่น ปี พ.ศ. ๒๓๙๓ ประเทศอังกฤษได้ส่ง เซอร์ เจมส์ บรูก (Sir James Brooke) เป็นทูตเข้ามาขอแก้ไขสัญญาการค้า ในครั้งนี้ ชวง บุนนาค ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นจมื่นไวยวรนาถอยู่ก่อน และได้รับการเลื่อนฐานะเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ได้มีบทบาทร่วมด้วย อันเนื่องมาจากบิดาของท่านคือ เจ้าพระยาพระคลัง มีหน้าที่เกี่ยวกับการต่างประเทศ อีกทั้งตัวท่านเองก็มีความสามารถเจรจากับต่างประเทศได้เป็นอย่างดี

การเจรจาของเซอร์ เจมส์ บรูก ในครั้งนั้น ประสบความสำเร็จ เหลว สาเหตุสำคัญน่าจะเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประจักษ์อยู่ประการหนึ่ง และน่าจะเกิดจากพวกขุนนางหัวเก่ายังคงมีบทบาทอยู่ในราชสำนักจำนวนมาก ในต้นปีถัดมา คือในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ในครั้งนั้นกลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาค นำโดยบิดาของท่านคือ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และอาของท่านคือเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ราชโกษา (หัต บุนนาค) รวมทั้งตัวของท่านชวง บุนนาค ผู้ดำรงตำแหน่งพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ครองพระสมณศักดิ์เป็นวชิรญาณภิกขุ ให้ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติอย่างพรักพร้อมใจเป็นหนึ่งเดียว ต้องนับเป็นการ "ตัดสินใจ" ทางการเมืองครั้งสำคัญของตระกูลบุนนาค อันเนื่องด้วยท่านอยู่ในวัยที่เป็นกำลังหลักสำคัญของตระกูลบุนนาค เป็นผู้ที่ทราบทิศทางความเป็นไปของ

การเมืองระหว่างประเทศว่าโลกได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จีนกับพม่ามิได้เป็นประเทศมหาอำนาจอีกต่อไปแล้ว ประเทศมหาอำนาจยุคใหม่คือประเทศอังกฤษ ซึ่งอย่างไรเสียก็ต้องกลับมา "บีบบังคับ" ประเทศไทยในการเจรจาครั้งต่อไป

การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสำคัญหลายประการ เช่น มีการเจรจากับประเทศมหาอำนาจอย่างยืดหยุ่น ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ มีการวางรากฐานการพัฒนาให้ทันสมัย เริ่มจากส่วนพระราชสำนัก ทรงโปรดให้สอนภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา และในรัชสมัยนี้ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ รวมทั้งทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษา ขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เรียกกันโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระยาองค์น้อย ส่วนพระยาศรีสุริยวงศ์ หรือชวง บุนนาค ก็ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหกลาโหม ถือทั้งตราพระคชสีห์ และตราพระขรรค์เสมอกับตราของเจ้าพระยาจักรี ในปีเดียวกันนั้น (พ.ศ. ๒๓๙๔) รัฐบาลอังกฤษได้ส่งทูตเข้ามาเจรจากับฝ่ายไทยครั้งใหม่ นำโดยเซอร์ จอห์น เบาริง และในขณะเจรจาของฝ่ายไทยนั้น เป็นที่สังเกตว่ามีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ร่วมด้วย ในครั้งนี้ เซอร์ จอห์น เบาริง ได้มีบันทึกกล่าวถึงตัวของท่านชวง บุนนาค ไว้ว่า

"อัยยาศัยของท่านอัศรมหาเสนาบดี (หมายถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ - ผู้เขียน) นั้นหาสรรเสริญมาก ท่านได้กล่าวแก่เราหลายครั้งว่า

ถ้าเรามีความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความกดขี่และช่วยบ้านเมืองให้พ้นภัยคุกคาม ซึ่งเอาประโยชน์ของบ้านเมืองไปเป็นส่วนบุคคลก็จะช่วย เราเหนื่อยด้วย และถ้าเราทำการสำเร็จ ชื่อเสียงของเราจะเป็นที่ยกย่องต่อไปชั่วกาลนาน ท่านเล่าให้เราทราบความบกพร่องต่างๆโดยมิได้ปิดบังเลย และบางครั้งพูดอย่างโกรธเกรี้ยวไม่พอใจกับการที่เป็นอยู่ ถ้าท่านผู้นี้มีใจจริงดังปากแล้ว ก็ต้องนับเป็นคนรักบ้านเมือง และฉลาดเลิศที่สุดคนหนึ่งในเหล่าประเทศตะวันออกนี้"

ในระยะเวลาต่อมา ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีบทบาทใน "การพัฒนา" ประเทศอย่างแข็งขันหลายด้าน เช่น บทบาทในการขุดคลองต่างๆ อาทิ คลองผดุงกรุงเกษม คลองดำเนินสะดวก เป็นผู้อำนวยการควบคุมการสร้างถนนเป็นครั้งแรกในเขตพระนคร คือถนนริมคลองข้างวัง และถนนจากพระบรมมหาราชวังไปยังด้านทิศใต้ เขตฝรั่ง ซึ่งมีชื่อว่า "ถนนเจริญกรุง" เป็นผู้อำนวยการระดมทุนสร้างสะพานข้ามคลองต่างๆ

ชีวิตทางสังคมของท่านช่วง บุนนาค ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้ อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้างเล็กน้อย กล่าวคือในระหว่างปี ๒๓๙๔-๒๓๙๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการที่ท่านยังพำนักอาศัยกับบิดาที่บ้านฝั่งธนบุรีนั้น เป็นการคับแคบ และไม่เหมาะสมกับฐานะ จึงได้พระราชทานบ้านของเจ้าพระยาบดินทรเดชาแต่เดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ตลาดสะพานหันฝั่งพระนครให้แก่ท่าน ท่านจึงเปลี่ยนฐานะกลายเป็นคนเขตกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้นดังกล่าว่า อย่างไรก็ดี ในปี ๒๓๙๘ เมื่อบิดาของท่านถึงแก่อสัญกรรม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ขอพระบรมราชานุญาตกลับไปอยู่ที่บ้านเดิมของท่าน รวมทั้งท่านยังได้คิดขยายเรือน โดย

ปลูกเรือนของท่านขึ้นใหม่อีกที่บริเวณสวนด้านหลังวัดประยุรวงศ์ ซึ่งคนทั้งหลายพากันเรียกบ้านหลังนี้ว่า "บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา" เรื่องนี้ น่าจะแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของท่านที่มีกับอาณาบริเวณเมืองธนบุรีมากเป็นพิเศษกว่าเมืองอื่นๆ

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ในช่วงเวลานี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ มีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา อีกทั้งยังทรงพระประสูติกาล ในขณะนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีอายุ ๖๐ ปี เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจอย่างยิ่ง ในสภาพการณ์ทางการเมืองที่เป็นพิเศษเช่นนี้ปรากฏมีข่าวเล่าลือและคำกล่าวขานมากมายว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อาจคิดไม่ซื่อตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลานั้นท่านก็ได้แสดงให้เห็นอย่างประจักษ์ว่าท่านเป็นกำลังสำคัญในการจัดถวายพระราชสมบัติ และพระราชบัลลังก์แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเข้ารับตำแหน่ง "ผู้สำเร็จราชการ" จนกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ยังทรงพระเยาว์จะทรงบรรลุนิติภาวะ หรืออีกประมาณ ๕ ปี หลังจากนั้น

อำนาจทางการเมืองของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่มีอย่างสูงสุดในช่วงนี้ พิจารณาได้จากการที่ท่านผลักดันให้มีการตั้ง "วังหน้า" ขึ้นแทนตำแหน่งที่ว่างลง ผลปรากฏว่ากรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับความเห็นชอบเข้าดำรงตำแหน่งดังกล่าวสืบต่อจากพระราชบิดา กระนั้นก็ตามเรื่องนี้มิได้เป็นเรื่องที่ดำเนินไปตาม "ประเพณี" มากนัก เนื่องด้วยปกติแล้ว พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้เลือกและแต่งตั้งวังหน้า ในขณะที่สมัยต้นรัชกาลที่ ๕ นั้น วังหน้าได้มาโดยที่ประชุมและการแต่งตั้งของ "สภาขุนนาง" ในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินไปบางประการ มีการชุดคลองเปรมประชากร มีการรื้อกำแพงเมืองเก่าและขยายเขตกำแพงเมืองใหม่ มีการสร้างตึกแถวและตลาดขึ้นที่ท่าเตียน มีการพัฒนาถนนเจริญกรุง มีการตัดถนนสายใหม่ชื่อว่าถนนเฟื่องนคร ในกรุงเทพฯ เริ่มมีการใช้รถม้า ฯลฯ มีการตั้งระบบศาล และระบบศาลลงสู่ต่างประเทศ มีการจัดตั้งระบบโรงเรียนสมัยใหม่ขึ้นในเขตพระบรมมหาราชวัง

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะ ในเวลานั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีอายุได้ ๖๕ ปีเศษ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ นับเป็น "สมเด็จพระเจ้าพระยา" คนสุดท้ายในประวัติศาสตร์ไทย เพราะหลังจากท่านถึงแก่พิราลัยในปี ๒๔๒๕ แล้ว ตราบจนปัจจุบันก็ไม่ปรากฏว่ามีการแต่งตั้งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าพระยาอีกเลย ในช่วงบั้นปลายชีวิตของท่านนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๖ - ๒๔๒๕ นั้น ปรากฏว่าท่านยังช่วยงานราชการแผ่นดินอย่างสำคัญ อันเป็นการแบ่งเบาพระราชกรณียกิจ

ได้อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เมื่อมีความขัดแย้งกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวังหน้า ในเวลานั้นพระเจ้าอยู่หัวกับวังหน้ามีความผิใจกันอย่างมาก วังหน้าได้หนีไปประทับที่กรุงสุลต่าน และอาจชักนำให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงการเมืองภายในของไทยได้ ในเวลานั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาได้เลือกข้างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำการเจรจาทวนล้อให้วังหน้ากลับวัง และประนีประนอมกันได้ในระดับหนึ่ง

อีกเหตุการณ์หนึ่งเกี่ยวข้องกับการรุกรานเข้ามาในเขตภาคเหนือของไทยของพวกฮ่อ ในปี ๒๔๑๗ - ๒๔๑๘ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ แม้ว่าจะมีอายุมากแล้วก็ได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นผู้อำนวยการปราบฮ่อ โดยที่ท่านเป็นผู้จัดวางตำแหน่งแม่ทัพ เป็นผู้วางแผน และอำนวยการต่างๆ ซึ่งประสบความสำเร็จด้วยดี คือฝ่ายไทยสามารถยันและขับไล่พวกฮ่อให้พ้นไปจากเขตอำนาจของไทยได้

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น คือในปี ๒๔๑๗ เราพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ขึ้น (เป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งของการรวบรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์) ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เข้ารับตำแหน่งเป็นสภาที่ปรึกษาในพระองค์ด้วยคนหนึ่ง แต่ปรากฏว่าท่านไม่รับตามพระราชประสงค์นั้น เข้าใจว่าท่านคงคิดและประเมินว่าท่านมีอายุชรามากแล้ว จึงคิดจะปลีกตัวไปใช้ชีวิตอย่างสงบ โดยที่ท่านนิยมเดินทางไปจังหวัดราชบุรี และมีโครงการสร้างบ้านใหม่อีกหลังหนึ่งที่จังหวัดกาญจนบุรีด้วย และใน

การเดินทางเพื่อไปดูบ้านหลังใหม่นี้ ในปี ๒๕๒๕ ก็เป็นเหตุให้ท่านเป็นไข้ และเป็นลม จนถึงแก่พิราลัยในที่สุด

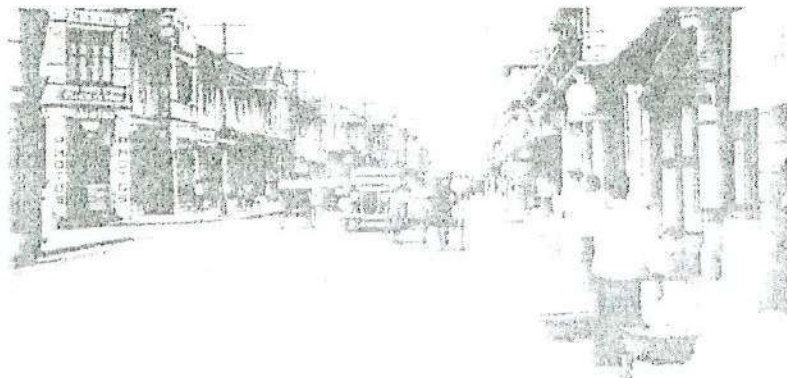
ชีวิต ความคิด และภารกิจหน้าที่การงานของชายผู้นี้ กล่าวได้ว่ามีความสำคัญอย่างสูงทั้งในสมัยรัชกาลที่ ๓ สมัยรัชกาลที่ ๔ และในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ เนื่องด้วยท่านเป็นกำลังสำคัญของแผ่นดินตลอดมา เป็นขุนนาง และเป็นผู้นำของตระกูลขุนนาคร ที่ได้ก้าวขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองสูงสุด ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดิน รวมทั้งได้เป็นผู้สนับสนุนการงานของพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง แน่หนอว่า ในการนี้เราได้เห็นว่ามี ความขัดแย้งกับพระเจ้าแผ่นดินปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง แต่ท่านก็ได้แสดงให้เห็นอย่างประจักษ์ว่า ท่านให้การสนับสนุนพระเจ้าแผ่นดินโดยไม่คิดเปลี่ยนจิตใจไปในทางอื่นๆ แม้แต่น้อย

ชีวิตของท่านจึงอาจเปรียบได้เหมือนกับผู้ที่ทำงานในแบบ “ปิดทองหลังพระ” เนื่องด้วย ท่านเป็นผู้เลือกข้างอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินเสมอ ในทุกครั้งที่ประเทศมีวิกฤติ เช่น การสืบราชสมบัติของรัชกาลที่ ๔ และของรัชกาลที่ ๕ รวมทั้ง เหตุการณ์วิกฤติการณ์วังหน้า

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ท่านจะมีอำนาจ

ทางการเมืองใหญ่โตอย่างที่สุด แต่ในส่วนตัวชีวิตครอบครัวของท่านกลับเป็นไปอย่างเรียบง่าย และ “สวนกระแส” เนื่องด้วยท่านมีบุตรธิดาจำนวนน้อยมาก กล่าวคือ ในขณะที่บิดาของท่าน หรือ สมเด็จพระยาคนก่อน มีบุตรชาย ๓๐ คน และบุตรหญิง ๓๑ คน ซึ่งน่าจะถือเป็นปกติของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของไทย แต่ท่านช่วง บุนนาค นั้นปรากฏว่ามีบุตรชายเพียง ๑ คน และบุตรหญิงเพียง ๓ คน เท่านั้น เรื่องนี้ น่าจะแสดงให้เห็นพฤติกรรมของท่านว่านิยมการมีครอบครัวขนาดเล็ก และชอบอยู่ในเขตที่มีความสงบ เช่น เขตเมืองธนบุรี และรวมทั้งระยะบั้นปลายก็ชอบเดินทางไปเมืองราชบุรี และคิดปลูกบ้านใหม่ที่เมืองกาญจนบุรี เป็นต้น

การมีชีวิตครอบครัวในขนาดเล็ก และการที่ท่านนิยมชมชอบอยู่ในเขตที่มีความสงบ น่าจะสะท้อนบุคลิกของสมเด็จพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์ หรือ ท่านช่วง บุนนาค ได้เป็นอย่างดี และเรื่องนี้ อาจเป็นแรงกระตุ้นในส่วนหนึ่งที่ท่านมิได้คิดเปลี่ยนจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความจงรักภักดีมิได้คิดคด หรือหักเหใจไปในทางอื่นๆ ในทุกครั้งที่ประเทศชาติบ้านเมืองประสบกับวิกฤตปัญหา แม้ว่าท่านจะอยู่ในสถานะที่สามารถผันแปรอนาคตของบ้านเมืองไปในทางอื่นๆ อยู่มากก็ตาม

ถนนเจริญกรุง ถนนแห่งแรกในพระนคร อำนวยการสร้างโดยท่านช่วง บุนนาค
ภาพจากหนังสือสมุดภาพรัตนโกสินทร์